

Mata

*'Haar man kon er moeilijk mee
aandacht kreeg van*

Portret van
Mata Hari, 1910.

Hari: spion of zondebok?

Honderd jaar na het vuurpeloton

Het is in 2017 honderd jaar geleden dat de Nederlandse Mata Hari door de Fransen ter dood werd veroordeeld voor dubbelspionage. De exotische danseres en 'grande dame' bewoog zich tijdens de Eerste Wereldoorlog tussen de hoogste officieren van de Duitsers en de Fransen. De onlangs verschenen dossiers uit deze oorlogsperiode zetten echter kanttekeningen bij haar rol in de Grote Oorlog.

Eind 2016 verscheen in de Leeuwarder Courant een artikel over het gerechtsdossier van Mata Hari. Het dossier uit Frankrijk, dat aanvankelijk pas in 2017 vrij gegeven zou worden, bleek al online te staan.¹ Het was onderdeel van een reeks dossiers van geëxecuteerden in de Eerste Wereldoorlog die gedigitaliseerd is en online gepubliceerd. Dit was zonder veel trompetgeschal gebeurd; er werd slechts één tweet aan gewijd. In dit dossier zijn niet alleen de uitspraak en stemming van de rechters opgenomen, maar ook surveillanceverslagen, getuigenissen en verhoren. Alleen maar documenten uit de periode 1916-1917, met af en toe terugblikken naar eerdere verhoren van Margaretha Zelle, de geboortenaam van Mata Hari. Dat maakt deze documenten zeer interessant om haar bewegingen gedurende de Eerste Wereldoorlog na te gaan. Het einde kennen we: Margaretha kwam op een vroege ochtend in oktober 1917 voor een Frans vuurpeloton aan haar einde nadat ze door de *troisième conseil de guerre* schuldig was bevonden aan spionage voor de vijand.

scheidde van Antje. Toen Antje in 1891 overleed, viel het gezin helemaal uit elkaar. Margaretha werd gescheiden van haar broers en kwam bij een oom en tante in Sneek terecht, die haar doorstuurden naar een school in Leiden.

Begin 1895 reageerde de achttienjarige Margaretha op een oproep in de krant van een KNIL-officier die met verlof was. In maart 1895 ontmoette ze deze Rudolph MacLeod, bij het Rijksmuseum in Amsterdam. Ze verloofden zich zes dagen later en op 11 juli 1895 trouwde het stel. Het huwelijk was niet bepaald gelukkig. Rudolph kon er bijvoorbeeld moeilijk mee omgaan dat zijn ongeveer twintig jaar jongere vrouw aandacht kreeg van jonge officieren en daar ook van genoot. De dood van hun oudste kind, zoontje Norman, deed het huwelijk ook geen goed. Na het pensioen van Rudolph en hun terugkeer in Nederland verliet Margaretha haar echtgenoot. Uiteindelijk liet ze hun dochter Jeanne Louise, roepnaam Non, achter bij Rudolph en vertrok ze in 1903 naar Parijs. In 1905 brak ze in deze wereldstad door als exotisch danseres.²

Yves Rocourt is als gastconservator van de expositie *Mata Hari* verbonden aan het Fries Museum te Leeuwarden.

Oog van de dag

Onder de naam Mata Hari, dat in het Indisch 'oog van de dag' betekent, trad ze op als oriëntaalse tempeldanseres. Hoogstwaarschijnlijk had ze dergelijke dansbewegingen gezien in Nederlands-Indië toen Rudolph daar gestationeerd was en maakte ze daar nu haar eigen dansen van. Ze drong zodoende door tot de hogere lagen van de Parijse en Europese samenleving. Naast haar optredens hield ze er diverse affaires op na met rijke en machtige mannen van diverse nationaliteiten, waaronder ook veel officieren.

In de zomer van 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Op dat moment bevond ze zich aan tafel bij de Duitse politiechef in Berlijn, waar ze was voor een reeks optredens. Het feit dat Nederland neutraal bleef, maakte het voor haar relatief eenvoudig om Duitsland te verlaten en naar Nederland terug te keren. Ze besloot na een korte periode in Den Haag om toch weer naar de Franse hoofdstad te gaan waar ze als danseres ►

Van Margaretha Zelle tot Mata Hari

Mata Hari werd op 7 augustus 1876 geboren in Leeuwarden als Margaretha Geertruida Zelle, als oudste en enige dochter van Adam Zelle, een ietwat excentrieke hoeden- en pettenverkoper, en Antje Zelle-van der Meulen. Het leven was niet slecht voor de familie Zelle. De zaken gingen voorspoedig en men verhuisde in de jeugd jaren van Margaretha naar een groter huis aan de Groote Kerkstraat. Op 18 februari 1889 veranderde de wereld plotsklaps voor de jonge Margaretha. Haar vader ging failliet en trok naar Den Haag en Amsterdam op zoek naar werk, terwijl hij zijn gezin in een kleine bovenwoning in Leeuwarden achterliet. Haar vader bleek niet in staat om nieuwe zakelijke successen te vinden en

¹ Het Mata Hari-dossier is online te vinden op de website van *Mémoire des hommes*: www.memoire-des-hommes.sga.defense.gouv.fr.

² Om meer te lezen over de periode tussen het verlaten van Rudolph en het vertrek naar Parijs en Margaretha's gedachten en twijfelingen hierover, zie: L. Oldersma, *Denk niet dat ik slecht ben: Margaretha Zelle vóór Mata Hari* (Leeuwarden 2016).

furore had gemaakt en een rijkelijk en sociaal leven had gekend. Ze verliet de Hofstad waarschijnlijk omdat het té rustig voor haar was. Deze stap bleek haar uiteindelijk te leiden naar haar noodlot.

Vanaf 18 juni 1916 tot en met 15 januari 1917 werd ze op bevel van kapitein Ladoux van de Franse contraspionage voortdurend gevolgd. Dit leidde ertoe dat op 12 februari 1917 een arrestatiebevel tegen haar werd uitgevaardigd; de volgende dag werd ze gearresteerd. In de maanden die volgden, werd ze ondervraagd tot ze uiteindelijk door de *troisième conseil de guerre* schuldig werd bevonden aan spionage voor de vijand en ter dood werd veroordeeld. Deze straf werd uiteindelijk op 15 oktober 1917 vroeg in de ochtend voltrokken door een vuurpeloton bestaande uit het 4e regiment zoeaven.

‘Of was Mata Hari toch het slachtoffer van een overheid en legerleiding die een gemakkelijke zondebok zochten?’

Dubbelspion

De oorlogsjaren zijn een interessante periode in het leven van Margaretha. Waar de meeste mensen in zulke tumultueuze dagen ervoor zouden kiezen om zich rustig te houden en vooral niet te veel op te vallen, koos Margaretha voor het tegenovergestelde. Zo werd ze in de herfst van 1915 in Den Haag opgezocht door de Duitser Kroemer die tot doel had haar te rekruteren voor Duitsland. Het geld dat hij haar aanbood, nam ze aan. Toen ze in december 1915 had besloten om naar Parijs te reizen, werd haar schip in Engeland voor controle aangehouden en alle passagiers ondervraagd. Op zich had dit geen groot probleem hoeven opleveren ware het niet dat Margaretha twee tegenstrijdige verklaringen gaf. Ze mocht haar reis wel vervolgen, maar was in het vervolg wel een verdachte voor de Engelsen. Er werd een arrestatiebevel tegen haar uitgevaardigd: in het geval dat ze weer voet op Engelse bodem zette, diende ze direct gearresteerd te worden. Deze verdenkingen deelden de Engelsen ook met hun Franse bondgenoten. Kapitein Ladoux van het *Deuxième Bureau*, de Franse contraspionagedienst, was ook van deze verdenkingen op de hoogte en besloot in de zomer van 1916 Margaretha te laten volgen.

Twee agenten volgden haar van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat door Parijs en rapporteerden over iedereen die ze met Margaretha zagen. In hun rapporten komen de bezoeken die Margaretha bracht aan 282 boulevard Saint-Germain, waar het kantoor van Ladoux gevestigd was, ook naar voren. In haar verhoren vertelde Margaretha haar ondervrager kapitein Bouchardon dat ze

Ladoux' aanbod om voor Frankrijk te werken in principe had geaccepteerd. In ruil hiervoor vroeg ze het enorme bedrag van een miljoen francs. In een tijdsbestek van amper een jaar had Margaretha met drie belangrijke actoren in de oorlog zaken gedaan. Ze werkte (min of meer) voor de Duitsers en de Fransen, terwijl ze in Engeland een persona non grata was.

In het najaar van 1916 vertrok ze voor Ladoux via het neutrale Spanje richting Nederland. Haar schip werd echter door de Engelsen bij Falmouth tegengehouden voor controle. Margaretha werd ter plekke gearresteerd. Niet vanwege het uitstaande arrestatiebevel, maar omdat ze werd aangezien voor de Duitse spionne Clara Benedix. Na vier dagen ondervraagd te zijn in Falmouth en Londen kwamen de Engelsen tot de conclusie dat hun gevangene Benedix niet was en werd ze vrijgelaten. Het laatste had misschien ook wat te doen met een telegram vanuit Frankrijk. Ladoux had de Engelsen op de hoogte gesteld dat hij Margaretha ervan verdacht een Duitse agente te zijn, maar hij had nog geen definitief bewijs gevonden en deed daarom alsof hij gebruik van haar maakte. Hoewel Margaretha in vrijheid was gesteld, mocht ze haar reis naar Nederland niet vervolgen en werd ze op de boot terug naar Spanje gezet.

Na haar arrestatie in 1917 vertelde ze Bouchardon dat ze haar missie op een andere manier tot een succes wilde maken: door in Madrid contact te leggen met de Duitse militair attaché, majoor Kalle, en informatie bij hem los te peuteren. Of de informatie die ze van hem kreeg en aan Ladoux doorspeelde ook echt was, viel te bezien. Kalle vertelde haar enkele dagen later dat hij wist dat ze zijn informatie aan de Fransen had doorgegeven, omdat Duitsland de Franse codes had gekraakt en dus hun telegrammen kon lezen. Na deze onthulling lijkt Margaretha Madrid te hebben verlaten, want begin januari kwam ze weer in Parijs aan. Ondertussen hadden de Fransen vanaf eind 1916 diverse Duitse telegrammen onderschept en gedecodeerd. Hierdoor konden ze uiteindelijk de koppeling maken tussen de Duitse agent H21 en Mata Hari. Op 13 februari 1917 volgde de arrestatie van de Nederlandse in haar hotel in Parijs.

Schuldig of onschuldig?

Er zijn veel discussies over de vraag of Margaretha Zelle schuldig was aan spionage. Volgens een aantal historici was ze het zoveelste onschuldige slachtoffer van de oorlog, een handige zondebok voor de Franse overheid en militaire leiding om de enorme verliezen aan het front te verklaren en misschien ook wel te rechtvaardigen. Als argument voor deze redenatie worden vaak de 'Madrid-telegrammen' aangehaald. Van deze door de Fransen onderschepte Duitse telegram-

men zijn enkel de Franse afschriften bekend. Volgens sommigen zijn deze telegrammen door de Fransen zelf gefabriceerd om als bewijsmateriaal tegen Margaretha te dienen, vooral omdat de surveillance weinig tot geen definitief bewijs gaf voor spionage. Wat de waarheid ook is, voor de Fransen was ze in 1917 schuldig.

Eind jaren negentig is er nog een poging ondernomen door de Franse schrijver en onderzoeker Léon Schirmann om het proces tegen Margaretha te herzien. Dit verzoek werd echter door de Franse justitie afgewezen. Dit jaar, een eeuw na het doodvonnis komt de schuldvraag weer boven. Zou deze vrouw echt schuldig zijn geweest aan de dood van honderden, duizenden of zelfs tienduizenden geallieerde soldaten door haar spionage voor de Duitsers? Was haar veroordeling terecht? Of was ze toch het slachtoffer van een overheid en legerleiding die een gemakkelijke zondebok zochten en die vonden in haar?

Een eeuw later is de interesse in Margaretha Zelle, alias Mata Hari, weer op een nieuw hoogtepunt. In 2016 kwam het Nationale Ballet met een goed ontvangen balletvoorstelling en ongetwijfeld zullen er in 2017 nog vele aan haar gewijde boeken verschijnen. In het Fries Museum in Leeuwarden opent 14 oktober 2017 een grote tentoonstelling over Mata Hari. ■

Linkerpagina: Mata Hari op de dag van haar arrestatie. Collectie Fries Museum Leeuwarden.

Onder: Beeld van Mata Hari in Leeuwarden. Foto: Baykedevries.

Verder lezen

L. Oldersma, *Denk niet dat ik slecht ben: Margaretha Zelle vóór Mata Hari* (Leeuwarden 2016).

P. Shipman, *Femme Fatale: Love, Lies, and the Unknown Life of Mata Hari* (New York 2007).

J. Wheelwright, *De fatale minnares: Mata Hari en de mythe van de vrouwelijke spion* (Baarn 1993).